

ARHIEPISCOPIA IAȘILOR
**CENTRUL DE STUDII
PATRISTICE**
SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL
**TRADIȚIA PATRISTICĂ
ÎN ACTUALITATE**

— EDIȚIA A III-A —

**ÎNȚELEGEREA
ȘI INTERPRETAREA SCRIPTURII
LA SFINȚII PĂRINȚI**

**THE UNDERSTANDING
AND THE INTERPRETATION OF SCRIPTURE
IN THE CHURCH FATHERS**

IAȘI, 19-20 SEPTEMBRIE 2024

MUZEUL MITROPOLITAN

PARTENER: FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ „DUMITRU STĂNILOAE”
(UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” DIN IAȘI)

Comitetul științific (în ordine alfabetică)

Pr. ROGER CORESCIUC (Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași)

FLORIN CRIȘMĂREANU (Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași)

PETRE GURAN (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române,
București)

GHEORGHE OVIDIU SFERLEA (Universitatea din Oradea)

ALIN SUCIU (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen)

PR. BOGDAN TĂTARU-CAZABAN (Institutul de Istorie a Religiilor al Academiei
Române, București / Universitatea din București)

Episcop IGNATIE TRIF (Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași)

IONUȚ TUDORIE (St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, Yonkers, NY)

Persoană de contact:

Dragoș Mirșanu

Secretar de organizare

dragos.mirsanu@mmb.ro

telefon 0770.311845

PROGRAMME

THURSDAY, 19 SEPTEMBER 2024

St. George's Church (The Old Metropolitan Cathedral)

06:30-08:00

Divine Liturgy

08:00-08:45

Breakfast (St. Nicholas Guesthouse)

OPENING SESSION

Metropolitan Museum, Sinaxar Hall

09:00-09:40

Opening Speeches

KEYNOTE LECTURE I

09:40-10:35

PAUL BLOWERS

Biblical Tragedies in Patristic Interpretation

BOOK LAUNCH

10:35-10:45

Dragoş Mirşanu and Dragoş Bahrin (eds), *Imnografie, doxologie, mystagogie*
- *Hymnography, doxology, mystagogy, Tradiția Patristică în Actualitate 2,*
Doxologia, Iași, 2024

10:45-11:15 *Coffee Break*

KEYNOTE LECTURE II

11:15-12:10

GEORGI PARPULOV

Recent Advances in the Study of Catena Manuscripts

PLENARY SESSION

12:10-13:10

Moderator: ALEXANDRU MIHĂILĂ

12:10-12:30 BOGDAN G. BUCUR, *The Word of God Came to Me: A Strand in Origen's Exegesis of Prophetic Visions and Its Reception*

12:30-12:50 DRAGOȘ MÎRȘANU, *Making Sense of the Sacrifice of Jephthah's Daughter (Judges 11): From the Church Fathers to Handel*

12:50-13:10 PETRE GURAN, *Pericope Adulterae (John 7:53–8:11): Historical, Authentic, Subversive!*

13:10-15:00

Break (lunch, 13:20, St. Nicholas Guesthouse)

PLENARY SESSION

15:00-18:40

Moderator: DRAGOȘ BOICU

15:00-15:20 CONSTANTIN-IONUȚ MIHAI, *Posibile aluzii la tratatul Alēthēs logos în Discursul de mulțumire adresat lui Origen*

15:20-15:40 ADRIAN PODARU, *Citind Scriptura în răspăr cu înțelepciunea lumii. Tâlcuiri duhovnicești ale Sfintei Scripturi în opera Sfântului Ioan Gură de Aur*

15:40-16:00 ȘTEFAN ZARĂ, *Lectura și hermeneutica Scripturii în literatura hagiografică: teme biblice în Vita Stephani Iunioris*

16:00-16:20 CRISTIAN I. DUMITRU, *Continuity and Innovation in Joseph Bryennios' Unedited Oration Against Ten Chapters*

16:20-16:40 MIHAIL MITREA, *Praising the Fathers in Late Byzantium: Patristic Polyphony and Compositional Technique in Philotheos Kokkinos's Enkomion of the Three Hierarchs (BHG 748)*

16:40-17:00 *Coffee Break*

Moderator: MIHAIL MITREA

17:00-17:20 PAUL-CEZAR HÂRLĂOANU, *Sfânta Scriptură în gândirea Părinților Patericului*

- 17:20-17:40** EUGEN MAFTEI, *Marcu 13, 32: o lectură atanasiană în contextul disputei ariene*
- 17:40-18:00** DRAGOȘ BOICU, „(...) pentru că toți au păcătuit în el”. *Un text provocator pentru exegeții creștini de la finele Antichității*
- 18:00-18:20** ALEXANDRU ATANASE BARNĂ, *Proclamarea Evangheliei: analiza fondului comun între tradiția liturgică și patristică bizantină și cea a Bisericilor Vechi Orientale*
- 18:20-18:40** IOSIF CAMARĂ, *Lecturi patristice în cea mai veche epocă a scrisului românesc*

19:00 *Dinner (St. Nicholas Guesthouse)*

FRIDAY, 20 SEPTEMBER 2024

KEYNOTE LECTURE III

Metropolitan Museum, Sinaxar Hall

09:00-09:55

DIMITRIOS ZAGANAS

*Anastasius of Sinai's Hexaemeron: A Treasure Trove
of Early Christian Interpretations*

BOOK LAUNCH

9:55-10:00

Anastasiu Sinaitul, *Comentariu la Hexaemeron*, Romanian translation by Parascheva Enache, introductions by Dragoş Bahrim and Dimitrios Zaganas, edited by Dragoş Bahrim, *Viaţa în Hristos. Anastasiu Sinaitul 1, Doxologia, Iaşi, 2024*

ROUND TABLE

10:00-11:20

***BIBLICAL STUDIES AND PATRISTICS:
A LIVING RELATIONSHIP***

With:

PAUL BLOWERS, ALEXANDRU MIHĂILĂ, GEORGI PARPULOV, DIMITRIOS ZAGANAS
Chair: DRAGOŞ MÎRŞANU

11:20-11:50 *Coffee Break*

PLENARY SESSION

11:50-13:10

Moderator: ADRIAN PODARU

11:50-12:10 ALEXANDRU MIHĂILĂ, *Iconography as Biblical Exegesis: The Exegetical Function of Illuminations in Byzantine Manuscripts*

12:10-12:30 DRAGOŞ ANDREI GIULEA, *Patristic Metaphysics vs. Patristic Hermeneutics: Two Modern Interpretive Paradigms and a Study Case – The Arian Debate*

12:30-12:50 MARIUS PORTARU, *Exegeting the Disabled with Maximus the Confessor*

12:50-13:10 FILOTHEU BĂLAN, *Unedited Texts of Nicetas of Heraclea's Catena in Matthew from MS Venice Marciana Cl. I.061 (coll. 1201)*

13:10-15:00

Break (lunch, 13:15, St. Nicholas Guesthouse)

PLENARY SESSION

15:00-18:40

Moderator: OCTAVIAN GORDON

15:00-15:20 TATIANA PETRACHE, *Despre o interpretare atipică a miresei din Cântarea Cântărilor*

15:20-15:40 IOAN-LUCIAN RADU, *Metafora căsătoriei divine în cartea profetului Osea. Exegeza iudaică, patristică și modernă*

15:40-16:00 HRISOSTOM CIUCIU, *Scriptura „citită” de Sfinții Părinți. „Dubla metodologie a teologisirii” aplicată în cercetarea biblică*

16:00-16:20 FLORIN CRÎȘMĂREANU, *Oceanul nesfârșit al cuvintelor Duhului. „Hermeneutică euharistică” în scrierile Sfântului Maxim Mărturisitorul*

16:20-16:40 DRAGOȘ BAHRIM, *Un opuscul antiorigenist inedit, atribuit Sfântului Maxim Mărturisitorul, în manuscrisul Stavronikita 62*

16:40-17:00 *Coffee Break*

Moderator: FLORIN CRÎȘMĂREANU

17:00-17:20 SABIN PREDĂ, *Τὸ πρόσωπον τὸ λέγων. Un principiu interpretativ antic în utilizare patristică*

17:20-17:40 OCTAVIAN GORDON, *„Ieși-va omul la lucrul său și la lucrarea sa până seara”. Despre lucru și lucrare în erminiile Părinților la Psaltire*

17:40-18:00 ADRIAN MARINESCU, *Αἱ ἀγίαί γραφαί. «Scriptură» și «scripturi» în dinamica tradiției patristice bizantine, potrivit Cuv. Petru Damaschin (sec. al XII-lea)*

18:00-18:20 ANA-MARIA GÎNSAC, *Despre sursa primei versiuni românești a Crezului (Pseudo-)Atanasian*

18:20-18:40 ROGER CORESCIUC, *Isihasm și Scriptură vs. isihasm sau Scriptură: dileme noi pentru predica și cateheza contemporană*

CLOSING REMARKS

18:40-18:50

19:00 *Dinner (St. Nicholas Guesthouse)*

ABSTRACTS

Rev. DRAGOȘ BAHRIM (St. Maximus the Confessor Centre for Patristic Studies, Orthodox Archdiocese of Iași, Romania)

Un opuscul antiorigenist inedit, atribuit Sfântului Maxim Mărturisitorul, în manuscrisul Stavronikita 62

Relația Sfântului Maxim Mărturisitorul cu origenismul a fost descrisă de-a lungul anilor în moduri foarte diverse. Aceasta se datorează și faptului că în opera cunoscută a Mărturisitorului, numele lui Origen nu este pomenit niciodată, deși este demonstrat încă din anii '50 ai veacului trecut de Polycarp Sherwood că unele capitole din Ambigua reprezintă o respingere explicită a cosmologiei de tip origenian. Comunicarea noastră prezintă o versiune necunoscută până acum, mult mai amplă (cu aproximativ 900 de cuvinte) a *Quaestiones et dubia* 19, care are în vedere apocatastaza și origenismul, aflată în manuscrisul Stavronikita 62, o culegere de texte anti-latine și polemice datând din secolul al XIV-lea sau începutul secolului al XV-lea.

Rev. ALEXANDRU ATANASE BARNĂ (University of Bucharest, Romania)

Proclamarea Evangheliei: analiza fondului comun între tradiția liturgică și patristică bizantină și cea a Bisericilor Vechi Orientale

Prezentarea are în vedere analiza textelor rugăciunilor la citirea Sfintei Evanghelii în tradiția bizantină (Rugăciunea la citirea Evangheliei în cultul ortodox are origini ierusalimitene) și în tradițiile bisericilor orientale, unde există o diversitate de texte, rânduieli și dezvoltări exegetice și tematice, dar care demonstrează o abordare comună (între cele două tradiții: calcedoniană și bisericile necalcedoniene) a înțelegerii mesajului duhovnicesc (de tip isihast) a proclamării și slujirii Cuvântului revelat în cadrul Liturghiei și a modului în care are loc terapia duhovnicească a poruncilor dumnezeiești în dinamica vieții liturgice și personale. Temele comune sugerează și o vechime demonstrabilă a acestui posibil fond comun, anterior schismei post-calcedoniene, dar și o finețe extraordinară prin care sensibilitatea exegetică orientală poate completa exegeza ortodoxă liturgică și isihastă, ancorată în patristica bizantină din spațiul mediteranean.

FILOTHEU BĂLAN (independent researcher, Petru Vodă Monastery, Romania)
Unedited Texts of Nicetas of Heraclea's Catena in Matthew from MS Venice Marciana Cl. I.061 (coll. 1201)

For several hundred years the manuscript Venice Marciana Cl. I.061 (coll. 1201) has been investigated by scholars of patristic exegesis of the Gospel of Matthew. The careful analysis made by Bram Roosen in his graduate thesis carried out under the careful coordination of Prof. Paul Van Deun in 1996-1997 concluded that the folios 1r-25r are too severely deteriorated by water and by the treatment applied to them, and their text might be forever lost. As already shown in their studies, Paul Van Deun and other younger scholars working under his guidance recognized the value of this manuscript, which offers a different text from that of the main textual family of the *Catena in Matthew* compiled by Nicetas of Heraclea around 1100 AD. In this presentation I will offer some solutions for recovering the text, using the photographs we already have, in order to get as much text as possible from these folios.

PAUL BLOWERS (Milligan University, USA)
Biblical Tragedies in Patristic Interpretation

Patristic biblical interpreters, in the course of Christian antiquity, embraced various rhetorical and artistic forms in the exposition of difficult biblical texts, over and beyond reverting to multiple interpretive “senses” (literal, figural, allegorical, etc.). From early on, many interpreters recognized certain problematic biblical narratives that seemed to reflect themes and patterns in Greek and Roman tragedy, stories that heavily dramatized the testing of divine justice, the origin and nature of moral evil, the character of human freedom, the specter of “ill fortune,” and questions of fate and destiny. Christian expositors were less interested in mimicking the work of the classical authors of tragedies (Sophocles, Aeschylus, Euripides, et al.) than in imitating the biblical authors themselves, and in enhancing the pattern of biblical tragedy for purposes of leading their audiences to deeper engagement with the transformational power of sacred revelation in its sometimes shocking and “scandalous” contents. This lecture will explore some of the salient examples of tragedy in Old and New Testaments, and sample the ways that patristic interpreters skillfully navigated the difficulties, often in the context of preaching and liturgy.

DRAGOȘ BOICU (Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)
„(...) pentru că toți au păcătuit în el”. Un text provocator pentru exegeții creștini de la finele Antichității

A doua parte a capitolului 5 din Epistola către Romani (v. 12-21) reprezintă „locul clasic și perfect despre originea păcatului universal și ereditar”, fiind în același timp un text destul de provocator pentru exegeți. Comunicarea de față își propune să urmărească modul în care câțiva autori creștini din secolele IV și V au încercat să nuanțeze această temă delicată a „păcatului strămoșesc”, o temă cu caracter tainic și de nepătruns prin introspecții teologice, ale cărei implicații soteriologice, antropologice, cosmologice i-au provocat pe Sfinții Părinți să formuleze totuși explicații, fără a elucida misterul care învâluie în special aspectul transmiterii păcatului originar la urmașii lui Adam.

Rev. BOGDAN G. BUCUR (St Vladimir's Orthodox Theological Seminary, USA)
The Word of God Came to Me: A Strand in Origen's Exegesis of Prophetic Visions and Its Reception

The straightforward identification of the Old Testament *Κύριος* with the New Testament *Κύριος Ἰησοῦς* is a tradition rooted in the very writings of the New Testament, widespread across all areas of the Christian commonwealth, enduring along the centuries well into the late- and post-Byzantine period, with an extraordinarily versatile presence in early Christianity's catechetical, polemical, ascetical and liturgical life. Since there is no question that this tradition exists among Origen's predecessors (most importantly, Irenaeus and Clement) and that it also looms large among his theological heirs (the 268 Council of Antioch, Eusebius, the Homoiousians), it is surprising that the topic of Christological exegesis of OT theophanies has received only scant attention in Origenian scholarship. This paper will examine the presence of Christophanic exegesis in the writings of Origen, reflect on its role in Origen's theology and as a marker of the larger strands of tradition to which Origen belongs.

IOSIF CAMARĂ (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
Lecturi patristice în cea mai veche epocă a scrisului românesc

Importanța de care s-a bucurat exegeza patristică a Sfintei Scripturi este reflectată de numărul semnificativ de manuscrise slavone din spațiul românesc ce conțin

comentarii și omilii ale Sfinților Părinți, precum și de importanța comandatilor, posesorilor și a cititorilor acestora. Insuficiența cunoaștere a limbii slavone a impus traducerea lor în română, fapt petrecut în epoca de maximă influență a slavonismului. În prima etapă, comentariile patristice la textul biblic au servit drept sursă și model pentru alcătuirea textelor românești bilingve: primul dintre acestea, o Psaltire slavonă cu traducere românească intercalată, avea la bază *Comentariul* Sfântului Athanasie cel Mare la Psaltire (sec. al XV-lea). Cea de a doua etapă o constituie traducerile patristice propriu-zise: dacă cel mai vechi omiliar românesc despre care avem informații, din vremea lui Alexandru Lăpușneanul, nu s-a păstrat, din aceeași epocă datează primele pagini românești de exegeză patristică ajunse până la noi: este vorba atât de omilii destinate lecturii în cadrul ritualului, îndeosebi pentru Triod și Penticostar, cât și de comentarii și extrase din catene, înregistrate în sbornicele românești începând cu 1559.

Protos. HRISOSTOM CIUCIU (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
Scriptura „citită” de Sfinții Părinți. „Dubla metodologie a teologisirii” aplicată în cercetarea biblică

Lucrarea de față este o încercare de răspuns pe care teologia biblică ortodoxă contemporană l-ar putea da astăzi, în condițiile în care cea din urmă este supusă unei presiuni din ce în ce mai mari, atât din exterior, cât și din interior. Răspunsul, credem noi, se cere a fi conturat într-o metodă de cercetare care să se centreze pe legătura dintre teologia biblică și cea dogmatică, așa cum au făcut-o Sfinții Părinți. Prin urmare, lucrarea de față nu se va constitui într-un simplu „recurs” la Sfinții Părinți (lucru care s-a făcut și se face, chiar cu rezultate frumoase), ci va încerca să reliefeze dinamica relației dintre Părinți și Scriptură. O citire „proaspătă” a Scripturii, așa cum au făcut-o Sfinții Părinți. Baza de plecare va fi metoda pe care Nikolaos A. Matsoukas o numește în „Istoria filosofiei bizantine”, „dubla metodologie a teologisirii”, coroborată cu o altă expresie, aparținând Sfântului Sofronie de la Essex, anume „conștiința dogmatică”. Astfel, vom încerca să conturăm o metodă de analiză biblică, care să unească întru sine câțiva vectori ai vieții eclesiale – viața liturgică și cea duhovnicească. Credem că „puntea” de legătură între „citirea” și „aplicarea” Sfintei Scripturi, ar fi metoda Părinților, care poate fi deslușită din cele două expresii amintite.

Rev. ROGER CORESCIUC (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
***Isihasm și Scriptură vs. isihasm sau Scriptură: dileme noi pentru predica
și cateheza contemporană***

Există păreri teologice care afirmă că isihasmul ar reprezenta un mod de viațuire care face apel în mod exclusiv doar la experiența vieții duhovnicești. În acest context, Scriptura și-ar pierde în mod semnificativ din importanța specifică. S-ar părea că supralicitarea ideii de experiență *a celor mai presus de înțeles* poate irita atât cercetătorul onest cât și credinciosul la fel de onest care are căutări pe care am putea să le numim obișnuite. Pe de altă parte, există voci care supralicitează importanța Scripturii, în detrimentul integrării ei în ansamblul mai larg al Tradiției. Cele două direcții de gândire teologică pot afecta în mod direct felul în care teologul zilelor noastre se raportează la predică și cateheză. Studiul de față își propune să prezinte felul în care Sfântul Grigorie Palama a reușit să păstreze un echilibru extrem de necesar între experiența viețuirii isihaste și mânuirea înțelesurilor Scripturii.

FLORIN CRÎȘMĂREANU (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
***Oceanul nesfârșit al cuvintelor Duhului. „Hermeneutică euharistică”
în scrierile Sfântului Maxim Mărturisitorul***

„Teologie ne învață Cuvântul lui Dumnezeu prin faptul că se întrupează, arătând în Sine pe Tatăl și pe Duhul Sfânt” (*Orationes Dominicae brevis expositio*). Or, dacă lucrurile stau așa cum afirmă Maxim Mărturisitorul, omului nu-i rămâne decât să înțeleagă și să asume teologia pe care ne-o transmite doar Cuvântul lui Dumnezeu, prin intermediul Scripturii. Ceea ce înseamnă că, inevitabil, teologia devine o hermeneutică. Mai mult decât atât, Maxim, ca unul dintre Părinții care „cercetează cu duhul cele ale Duhului”, vorbește în scrierile sale despre o anumită „înțelegere apostolică” (1 Cor. 2, 13), ceea ce presupune că nu putem înțelege textul Scripturii fără primirea nemijlocită a cunoașterii de la Hristos, prin Duhul Sfânt. Suntem, așadar, în fața unui cerc hermeneutic pe care încercăm să-l analizăm în cadrul prezentării pe care o propunem.

CRISTIAN I. DUMITRU (University of Bucharest, Romania / University of Cologne, Germany)

Continuity and Innovation in Joseph Bryennios' Unedited Oration Against Ten Chapters

Against Ten Chapters constitutes the most significant dogmatic writing which Bryennios penned during his ministry on Crete (c. 1382- c. 1402). Despite its considerable importance, this oration still remains unedited. It comprises the refutation of several patristic and biblical arguments which the *Latinophrones* (“the Latin-minded”) advanced in support of the Filioque. The issue of the Filioque dominated the theological polemics between East and West during the last five centuries of Byzantium. The emergence of Palamism and Thomism as the main theological orientations of the Palaiologan period would add new dimensions to the debate surrounding the procession of the Holy Spirit. Along with the “traditional” approaches – i.e., the assessment of relevant scriptural texts through “patristic lens” – new methodologies (e.g., the scholastic *quaestio*) would penetrate and establish themselves on the polemical scene of the day. *Against Ten Chapters* is illustrative for this plurality of theological techniques. The goal of this paper is to provide an overview of the work in question with an emphasis on the elements of novelty featured therein (tacit use of late authorities; deployment of syllogisms and diagrams).

Rev. DRAGOȘ ANDREI GIULEA (St. Maximus the Confessor Theological Centre, Romanian Orthodox Diocese of Canada, Montreal)

Patristic Metaphysics vs. Patristic Hermeneutics: Two Modern Interpretive Paradigms and a Study Case – The Arian Debate

Modern research on patristic literature largely revolves around two major paradigms. While such classic scholars as Newman, Gwatkin, Kelly, Hanson or Stead used to appreciate the analysis of the philosophical language of the Fathers, more recent researchers, from Frances Young to Kannengiesser to Vaggione, to mention just a few, emphasize the importance of hermeneutics. Vaggione even argues that hermeneutical patterns were more important than metaphysical statements. In this paper, I will investigate the case of the Arian debate and argue that metaphysical assumptions were more profound than the hermeneutical ones and the former determined and shaped the latter.

ANA-MARIA GÎNSAC (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
Despre sursa primei versiuni românești a Crezului (Pseudo-)Atanasian

Atribuit în mod tradițional Sfântului Atanasie al Alexandriei, *Symbolum Athanasianum* (sau *Pseudo-Athanasianum*) – în latină *Quicumque vult salvus esse* – este una dintre cele trei mărturisiri de credință creștine, alături de Crezul Niceo-Constantinopolitan și cel Apostolic. Mărturisirea, care detaliază în special articolele Crezului Niceo-Constantinopolitan referitoare la Hristos și Sfânta Treime, însoțește în tradiția apuseană textul Psaltirii (de regulă cu comentariu). Compus în latină (cu prima atestare în secolul al VIII-lea), textul a fost tradus în limba greacă (fiind însă respins în Orient după schisma din 1054) și în diverse limbi vernaculare. Prima versiune românească atestată a Crezului Atanasian însoțește textul Psaltirii Scheiene (secolul al XVI-lea), tradus din slavonă. Textul, așezat imediat după cântările psalmice, este incomplet și redactat neglijent; nu conține informații despre data și locul traducerii și copierii lui, și nici despre sursa folosită. Includerea Crezului Atanasian într-o Psaltire românească tradusă după modelul bizantin și poziționarea la finalul textului, după cântări, a ridicat o serie de întrebări: Ce sursă a fost folosită (greacă, latină, slavonă, maghiară, cehă, germană)? Exista în textul pe care scribul îl copia sau a fost adăugat ulterior? Cum se explică prezența acestei mărturisiri, și nu a celei Niceano-Constantinopolitane, într-o Psaltire tradusă din slavonă? Ne propunem revizitarea problemei sursei traducerii românești pe baza datelor recente privind tradiția textului în limbile vernaculare.

OCTAVIAN GORDON (University of Bucharest, Romania)
„Ieși-va omul la lucrul său și la lucrarea sa până seara”.
Despre lucru și lucrare în erminiile Părinților la Psaltire

O serie de înnoiri recente operate în textele liturgice românești atrag atenția în mod deosebit, provocând gândul și reflecția asupra sensurilor unor termeni bisericești. Între formulările mai noi se înscrie și cea pe care o auzim foarte des la slujbele de înmormântare și la pomenirile pentru morți, în cadrul rugăciunii „Dumnezeul duhurilor și a tot trupul”: să i se ierte răposatului toată greșeala săvârșită „cu vorba, cu fapta sau cu gândul”, înlocuind vechea rostire: „cu cuvântul, cu lucrul sau cu gândul”. De asemenea, cuvântul „lucruri” dintr-o binecunoscută rugăciune din cadrul Tainei Botezului, a fost înlocuit cu „lucrări”: „Mare ești, Doamne, și minunate sunt lucrările Tale [...]”. Întrucât în ambele rugăciuni, originalul grecesc are cuvântul ἔργον, respectiv, la plural, ἔργα și având în vedere distincția, cel puțin formală, din Psalmul 103,23 între ἔργον (tradus în mod tradițional prin „lucru”) și ἐργασία (tradus în mod tradițional prin „lucrare”), ne propunem, întâi de toate,

o incursiune în tălmăcirile Părinților Bisericii la acest verset, pentru a vedea în ce anume constă diferența între „lucru” și „lucrare”. Într-o a doua etapă, vom încerca să deslușim care sunt interpretările Părinților Bisericii în alte locuri din Psaltire în care apar cele două cuvinte supuse discuției. Într-o a treia etapă, excedând, după toate probabilitățile, limitele prezentării de față, vor fi supuse analizei echivalările din versiunile latine ale Psaltirii, precum și comentariile Părinților latini.

PETRE GURAN (Institute of South Eastern European Studies,
Romanian Academy, Romania)

Pericope Adulterae (John 7.53-8.11): Historical, Authentic, Subversive!

Textual criticism has evacuated the *Pericope adulterae* (PA) from the fourth Gospel as a late addition. The Byzantine canon instead favors its preservation, despite its omission in early mss of the Gospel of John. The debate about its authenticity dates already to the fourth century, when the accusation against scribal censors was already formulated. Thus, the text seems twice expelled from the Gospel. According to several authors, the reason for its expulsion would have been the conflict between the necessity of Church discipline and the unacceptable leniency of Christ against the adulteress. I would like to reformulate here more largely the conflict around the reception of PA not as concerned specially with adultery as with the spiritual legitimacy of passing judgement by ecclesiastical authorities. The final reinsertion of PA was the triumph of the non-social and non-religious reading of Christ's teachings. It is the precise opposite of *pereat mundus fiat justitia*, justice deserves to be sacrificed for anyone's second chance, as there is no judge who would not need to appeal for a second chance. PA questions socially recognized spiritual authority.

Rev. PAUL-CEZAR HÂRLĂOANU (Alexandru Ioan Cuza University of Iași,
Romania)

Sfânta Scriptură în gândirea părinților Patericului

În teologia academică se vorbește adeseori de faptul că revelația divină are două căi de transmitere a mesajului trimis de Dumnezeu oamenilor: Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Deși prezența conjuncției „și” nu se încadrează de fel în gândirea teologiei răsăritene, totuși lucrarea pe de față nu își propune să insiste asupra acestei dezbateri, mai ales datorită faptului că s-a scris destul de mult despre autentică relație dintre Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Tema prezentului referat

dorește să aducă în atenție relația dintre două dintre cele mai importante scrieri ale spațiului creștin: pe de o parte, Sfânta Scriptură cu caracterul ei inspirat de Duhul Sfânt, iar în partea cealaltă, experiența, viața și înțelepciunea Părinților pustiei adunate în colecția de scrieri numită generic Pateric. Punerea în relație a celor două scrieri este atât de necesară creștinului contemporan, care are nevoie de așezarea în matca firească a textului biblic și de asumarea lui în viața personală și comunitară.

Dcn. EUGEN MAFTEI (University of Bucharest, Romania)

Marcu 13, 32: o lectură atanasiană în contextul disputei ariene

Pentru Sfântul Atanasie, interpretarea Scripturii este un element fundamental în construirea argumentației folosite în disputa cu arianismul. Pe lângă textele clasice, Pilde 8, 22, sau Filipeni 2, 6-11, amplu dezbătute în această dispută, de o analiză interesantă se bucură și citatul de la Marcu 13, 32: „Despre ziua și ceasul acela nimenea nu știe, nici îngerii, nici Fiul”, invocat de arieni pentru a susține necunoașterea Fiului și, implicit, inferioritatea lui față de Tatăl. Atanasie alocă exegezei sale la Marcu 13, 32 nu mai puțin de 9 capitole din cel de-al treilea tratat *Împotriva arienilor* (C. Ar. 3, 42-50), accentul căzând, cum ne așteptam, pe sublinierea omnescului din Hristos, explicație care îi permite autorului să distingă planul teologiei de cel al iconomiei, cu alte cuvinte să arate că aparenta inferioritate pe care arienii o aplică lui Hristos se referă nu la ipostaza Cuvântului veșnic, ci a Cuvântului întrupat. Originalitatea interpretării atanasiene este dată de suplețea cu care Părintele alexandrin se mișcă între o reflecție teologică și una de tip rațional, în care argumentele scripturistice vin să întărească logica sănătoasă. La fel de semnificativ este, credem, faptul că referirile pe care Atanasie le face la necunoașterea lui Hristos aduc lumină și în ceea ce privește concepția sa despre integritatea naturii umane în persoana Cuvântului întrupat.

ADRIAN MARINESCU (independent researcher, Munich, Germany)

Αἱ ἀγίαί γραφαί. «Scriptură» și «scripturi» în dinamica tradiției patristice bizantine, potrivit Cuv. Petru Damaschin (sec. al XII-lea)

Excelentă sinteză filocalică, opera Cuv. Petru Damaschin, pe fundalul unei epoci unice de înflorire culturală, are rolul de martor de excepție al înțelegerii exprimate de Părinți față de cartea și textul Bisericii. Atrage atenția modul în care cunoscutul Părinte a exprimat contactul cu textul inspirat și felul în care a înțeles rolul cărții te-

ologice în viața de zi cu zi și în practica Bisericii. Acest lucru este semnificativ pentru un teolog care așază „cercetarea dumnezeieștilor scripturi” în lista virtuților creștine, pe linia oferită de „îndeletnicirea cea după Dumnezeu”, „luarea-aminte”, „știința”, „luminarea”, „învățătura cum trebuie” și „filosofia cea dinăuntru”. Caracterul inspirat al textelor receptate eclesial face ca ele, fie că este vorba de Scriptură, fie de textul patristic, să formeze o unitate, transmiterea lor într-un corpus special de lucrări apărând ca secundară, dată fiind complementaritatea conținutului lor și caracterul suficient al asimilării la nivel personal fie și a unei părți a întregului literar. Împreună exprimă aceeași învățătură și același duh, prezentând una și aceeași finalitate. Textul patristic a redat divers și complex învățătura *scripturistică*, înainte de toate prin comentariu și parafrază, însă și cu un recurs special la Scriptura transmisă în format de carte liturgică.

CONSTANTIN-IONUȚ MIHAI (Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)
Posibile aluzii la tratatul Alēthēs logos în Discursul de mulțumire adresat lui Origen

Opera lui Celsus intitulată *Alēthēs logos* a constituit una dintre principalele scrieri polemice redactate ca reacție împotriva răspândirii religiei creștine în arealul cultural al lumii greco-romane. Databilă în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea p. Chr., scrierea lui Celsus ne este cunoscută doar parțial, prin intermediul lui Origen, care citează ample secvențe din cuprinsul acesteia în apologia sa intitulată *Contra Celsum*, alcătuită în anul 248 p. Chr. Unul dintre aspectele controversate legate de tratatul *Alēthēs logos* privește istoria receptării lui în literatura creștină de până la Origen. Cercetări anterioare au identificat deja o serie de aluzii la opera lui Celsus în scrierile unor autori precum Tertulian, Minucius Felix, Teofil al Antiohiei, Clement din Alexandria ș.a. Totuși, dat fiind că niciunul dintre acești autori nu menționează explicit numele lui Celsus, nici titlul tratatului său, problema receptării filosofului păgân în literatura primelor veacuri creștine rămâne în continuare o vexata quaestio. În comunicarea de față ne propunem să identificăm câteva noi aluzii la tratatul *Alēthēs logos* în *Discursul de mulțumire adresat lui Origen*, un text atribuit lui Grigorie Taumaturgul, datând din anul 238 p. Chr. Redactat cu aproximativ un deceniu înainte de tratatul *Contra Celsum* al lui Origen, discursul atestă preocuparea autorului de a răspunde criticilor curente formulate la adresa religiei creștine, iar argumentele aduse în favoarea creștinismului par să vizeze pe alocuri un adversar nenumit, identificabil, din punctul nostru de vedere, cu filosoful păgân Celsus.

ALEXANDRU MIHĂILĂ (University of Bucharest, Romania)

Iconography as Biblical Exegesis: The Exegetical Function of Illuminations in Byzantine Manuscripts

The present paper deals with the illuminations found in two categories of biblical manuscripts from the Byzantine period: the illuminated Octateuchs and illuminated Psalters. Starting from creation, Adam and Eve, continuing with main episodes of the history of salvation, such as Abraham and Melchizedek, the sacrifice of Isaac, Passover and the crossing through the Red Sea, manna and quails, the brazen serpent, the conquest of Canaan, all such historical episodes from the Old Testament are interpreted according to the Patristic exegetical literature. Regarding the Byzantine Psalters, the paper focuses on the so-called marginal Psalters, with illuminations connected to specific verses that in this way are Christologically interpreted.

MIHAIL MITREA (Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca / Institute of South Eastern European Studies, Romanian Academy, Romania)

Praising the Fathers in Late Byzantium: Patristic Polyphony and Compositional Technique in Philotheos Kokkinos's Enkomion of the Three Hierarchs (BHG 748)

This paper examines Philotheos Kokkinos's use of patristic sources in his Enkomion of the Three Hierarchs (BHG 748). First published by the Jesuit humanist Jacobus Pontanus (1604) and subsequently printed in *Patrologia Graeca* (1866), this Enkomion has not received scholarly attention and is in need of a modern critical edition. Apart from several biblical references identified in footnotes, the extant PG 'edition' does not identify any patristic quotations and allusions. However, an in-depth examination of the text reveals the high degree of its textual dependency on patristic sources. In eulogizing the Three Hierarchs, the encomiast judiciously selects passages from their works, particularly those of John Chrysostom and Gregory of Nazianzus, which he combines in a coherent manner. This paper will introduce, contextualize, and analyze the extensive and artful mélange of patristic quotations in the Enkomion of the Three Hierarchs composed by Philotheos Kokkinos.

DRAGOȘ MÎRȘANU (St. Maximus the Confessor Centre for Patristic Studies, Orthodox Archdiocese of Iași)

Making Sense of the Sacrifice of Jephthah's Daughter (Judges 11): From the Church Fathers to Handel

The happy ending of Handel's last oratorio Jephthah, composed in 1751 with an English language libretto by the Rev. Thomas Morell, is likely to have most readers of Judges 11 perplexed, for we learn that Jephthah's daughter did not actually die. This is no simple artistic license however, but reflects a particular exegetical tradition beginning in the Late Middle Ages. Drawing on Jewish sources, Nicholas of Lyra was the first to argue that Jephthah's daughter was not killed but was offered up to God – in the sense of having her virginity consecrated. This interpretation was followed through the Renaissance to Early Modernity by most exegetes, especially the Protestant ones, and represent a shift from the traditional patristic or ecclesiastical tradition of interpretation. Never questioning the reality of the bloody sacrifice, the early interpreters had acknowledged the difficulty posed by this embarrassing narrative and almost unanimously agreed that Jephthah was wrong to sacrifice his daughter. While mostly not defending Jephthah's decision – unless it meant making a possible but difficult parallel to Abraham's episode – many patristic exegetes saw however the hero of Hebrews 11:32 as a type of Christ.

GEORGI PARPULOV (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany)

Recent Advances in the Study of Catena Manuscripts

A catena is a type of biblical commentary where excerpts from the works of various theologians are strung together into a single text. The last decade has seen substantial advances in the study of catenae on both the Old and New Testaments. I will survey this recent work: e.g., newly-identified types of catena, newly-regained excerpts from the works of prominent theologians (Origen, Photius, Severus of Antioch), insights into the historical development of catenae, etc. I will also outline some promising venues for future research, esp. certain manuscripts that need to be examined in detail.

TATIANA PETRACHE (independent researcher, Bucharest, Romania)
Despre o interpretare atipică a miresei din Cântarea Cântărilor

Sfântul Nil al Ancyrei (sec. V) ne-a lăsat o surprinzătoare tâlcuire a Cântării Cântărilor, prima care s-a păstrat integral, după cele alcătuite de Origen, Fericitul Ieronim sau Sfântul Grigorie al Nisei, din care nu avem decât fragmente. Unicitatea acestei opere constă, între altele, în interpretarea tipologică a Sulamitei ca umanitatea menită să fie mireasa Mirelui dumnezeiesc. Dacă inițial ea își abandonează rostul de a se pregăti pentru Mirele ei, unindu-se și întinându-se cu idolii și dumnezeii străini, în cele din urmă este din nou atrasă către Hristos, Care o curățește și o înfrumusețează, renăscând-o și făcând-o iarăși mireasă feciorelnică, vrednică de nuntirea cerească.

Rev. ADRIAN PODARU (Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca)
Citind Scriptura în răspăr cu înțelepciunea lumii. Tâlcuiri duhovnicești ale Sfintei Scripturi în opera Sfântului Ioan Gură de Aur

Deși Sf. Ioan Gură de Aur a aparținut școlii exegetice antiohiene, căreia îndeobște i se atribuie preferința pentru sensul literal al Sfintei Scripturi, totuși, în vasta operă hrisostomică, mai ales omiletică, descoperim și interpretări alegorice, și interpretări anagogice, și interpretări tipologice. Comunicarea de față nu dorește să se oprească, totuși, asupra acestora ci, păstrând sensul literal, să scoată în evidență tâlcuirea duhovnicească a unui pasaj sau a altuia, a unui eveniment sau a altuia, deschizând astfel o perspectivă cu totul nouă, surprinzătoare, celui care citește cu cuget profan textul sacru, revelat al Bibliei. Hermeneutica hrisostomică este energizantă, tonică, cuvânt cu putere multă, păstrându-și vigoarea și prospețimea de-a lungul vremurilor, nefiind deloc afectată, alterată, diminuată sau vlăguită în vreun fel de scurgerea timpului.

MARIUS PORTARU (Institutum Patristicum Augustinianum, Rome)
Exegeting the Disabled with Maximus the Confessor

St Maximus the Confessor, a towering figure in the Byzantine VIIth century, was not only the greatest theologian of his time but also a profound spiritual father. His theological and spiritual insights are generously reflected in his scriptural exegesis. This paper delves into Maximus' interpretation of the New Testament figures we would now categorize as 'disabled': the poor, the sick, the persons with paralysis,

the orphans, etc. His extraction of meaning from the New Testament's portrayal of these categories of persons unveils crucial aspects of his theological vision: the enduring value of Scripture, the method used to read it, the social dimension of the Church, and the qualities required of a Christian politician.

Dcn. SABIN PREDĂ (University of Bucharest, Romania)

Τὸ πρόσωπον τὸ λέγων. Un principiu interpretativ antic în utilizare patristică

În perioada marilor școli de filosofie ale Antichității s-au impus în interpretare două mari reguli interpretative. Cea dintâi: 'Homer din Homer se limpezește', a fost formulată de Porfirie, dar poate fi dusă până la Aristarh, și atrage atenția asupra faptului că interpretarea trebuie să se facă mai ales pe baza caracteristicii de limbaj și a lumii spirituale a autorului însuși. Cea de-a doua impune ca întotdeauna trebuie să se cunoască 'persoana care vorbește' (τὸ λέγων πρόσωπον), dat fiind faptul că spusele și cuvintele se adaptează la particularitățile și caracterul persoanei care vorbește, pe care o revelează sau o raportează la o altă persoană mai importantă, în numele căreia vorbește. Cele două reguli au fost folosite în perioada Părinților, însă prin lupa crezului fundamental al Bisericii despre întruparea Cuvântului, adică despre posibilitatea împărtășirii omului de Dumnezeu prin lucrările Sale nezidite (de unde și natura teandrică a cuvântului de-Dumnezeu-însuflat și funcția lui de „canon”). Studiul de față urmărește felul în care cea de-a doua regulă a fost utilizată în literatura patristică.

Rev. IOAN-LUCIAN RADU (independent researcher, Iași)

Metafora căsătoriei divine în cartea profetului Osea.

Exegeza iudaică, patristică și modernă

Metafora căsătoriei divine dintre Dumnezeu și om este una dintre cele mai controversate metafore din Biblie. Această metaforă apare pentru prima dată în cartea Profetului Osea și interpretarea ei a fost foarte diferită de-a lungul secolelor, și chiar în cadrul aceleiași tradiții exegetice. În exegeza timpurilor moderne, interpretarea ei a dus la formarea a două laturi opuse: interpretarea feministă și interpretarea tradițională. Exegeza feministă susține că limbajul biblic referitor la metafora conjugală întărește stereotipurile negative despre femei și sexualitatea feminină și tolerează violența fizică masculină, practicând astfel o critică dură a textului biblic. Abordarea tradițională modernă este, de asemenea, foarte fragmentată și a avut multe teze contradictorii din cauza dificultății textului oseanic.

În cercetarea mea îmi propun să explorez istoria interpretării metaforei, începând de la Talmudul evreiesc până în prezent.

DIMITRIOS ZAGANAS (University of Louvain, Belgium)

Anastasius of Sinai's Hexaemeron: A treasure trove of early Christian interpretations

The *Hexaemeron* of Anastasius of Sinai (late 7th–early 8th c. AD) is a rich and interesting commentary on Genesis 1–3, which had been neglected for centuries and has only recently started to be explored. Anastasius' primary aim is to expound and defend the creation story and the Adam and Eve narrative as foreshadowing the mystery of Christ and the Church. To achieve this, he appeals to the early Church Fathers and is often being influenced by their commentaries, albeit in a convoluted way. In this paper, I will argue that Anastasius' *Hexaemeron* incorporates a wealth of ancient patristic interpretations that are no longer extant, and therefore offers an invaluable yet complex window into the Genesis exegesis in early Christianity.

Rev. ȘTEFAN ZARĂ (University of Bucharest, Romania)

Lectura și hermeneutica Scripturii în literatura hagiografică: teme biblice în Vita Stephani Iunioris

Comunicarea de față își propune să exploreze intersecția dintre lectura și hermeneutica Scripturii în cadrul literaturii hagiografice, cu un accent deosebit asupra prezenței și interpretării temelor biblice în *Vita Stephani Iunioris*. Narațiunile hagiografice pot fi privite ca extensii hermeneutice ale Sfintei Scripturi, oferind o nouă dimensiune înțelegerii textului sacru. Textul *Vieții Sfântului Ștefan cel Nou* (Βίος καὶ πολιτεία ὁμολογία τε καὶ ἄθλησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Στεφάνου τοῦ νέου τοῦ μαρτυρήσαντος ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ ἁεβούχ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου), scris în anul 807 d.Hr. de diaconul Ștefan al Catedralei Sfânta Sophia și adresat lui Epifanie, egumenul mănăstirii de pe muntele Sfântului Auxențiu, rămâne un document esențial nu doar pentru înțelegerea modelelor hagiografice și a istoriei mentalităților din secolul al VIII-lea în Imperiul Roman de Răsărit, ci și pentru evidențierea intertextualității complexe în narațiunea hagiografică, care transcende lectura tradițională a unui text literar. Concluziile comunicării propun o reevaluare a textului hagiografic dintr-o perspectivă hermeneutică, subliniind rolul esențial al acestuia în continuarea și aprofundarea tradiției biblice în literatura creștină.

ARHIEPISCOPIA IAȘILOR

CENTRUL DE STUDII PATRISTIC

SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL

